

ZEMLJOCENTRIČNI PRISTUP ZAŠTITI RIJEKE KRKE

Dr. sc. Lidija Runko Luttenberger

Dr. sc. Ivana Gudelj

UVOD

U današnjem svijetu, koji zbog zakonitosti prevladavajućeg interesa profita proživljava i sve dublju krizu stanja okoliša, a okoliš pretpostavlja opstanak zemaljske zajednice, javljaju se pokušaji drugačijeg poimanja zaštite okoliša koji se temelji na zemljocentričnom pristupu. U ovom radu daje se prikaz razvitka zemljocentričnog pristupa za zaštitu ekosustava. Republika Hrvatska ima velika prirodna bogatstva što zahtijeva učinkovitu zaštitu. Autori posebnu pozornost daju jedinstvenom ekosustavu Rijeke Krke kao mogućem subjektu zaštite u zemljocentričnom pristupu.

RAZVITAK ZEMLJOCENTRIČNOG PRISTUPA ZAŠTITE OKOLIŠA

Godine 1945., nakon eksplozije atomske bombe, Albert Einstein je upozorio da se nakon cijepanja atoma promijenilo sve osim našeg načina razmišljanja, pa tako srljamo u katastrofu bez presedana. Einstein nas je tako podsjetio da je Zemlja konačna. Godine 1962. je Rachel Carson objavila knjigu „Tiho proljeće“ koja nas je opomenula o razarajućem djelovanju kemijskih otrova koji se koriste u poljoprivredi na bioraznolikost. Te su spoznaje potaknule početak pokreta za zaštitu okoliša (The Gaia Foundation, 2012). Potom je 1972. je Christopher Stone objavio provokativan članak pod naslovom „Trebaju li stabla imati pravnu legitimaciju“ u kojem se zalaže da prava prirode treba priznati zakonom. Stone je spoznao da bi u tom slučaju pravo trebalo mijenjati na način (a) da se tužbu može podići u ime sastavnice prirode kao što je primjerice rijeka, (b) da se onečišćivača može smatrati odgovornim za štetu nanесenu rijeci i (c) da se mogu donositi presude u korist rijeke (Cullinan, 2008.).

Tomas Berry, povjesničar kulture i katolički svećenik, navodi da prava nisu ljudska zamisao, već univerzalna stvarnost prirode. Rijeke imaju prava rijeka. Ptice imaju svoja prava. Insekti svoja. Ljudi svoja. Ljudsko pravo ne smije poništavati prava drugih oblika na postojanje u svojem prirodnom obliku. Svaka sastavnica zemaljske zajednice ima tri prava: pravo na postojanje, pravo na

stanište i pravo na ispunjavanje svoje uloge u neprekidno obnavljajućem procesu zemaljske zajednice (Berry, 2006.). Tako je za postizanje istinske zaštite okoliša, između ostalog neophodna pravna osnova koja priznaje prirodna prava okoliša, drugih vrsta i same vode izvan okvira njihove korisnosti za ljude (Barlow, 2011.).

Dosadašnji pravni pristup svodi Zemlju na predmet vlasništva, a nositelji prava vlasništva su fiktivne osobe - korporacije (Pontin, 2007.). Isto tako, sadašnje pravo zaštite okoliša, u pravilu, nastoji ograničiti mjeru u kojoj ljudi mogu zlorabiti rijeku na način da se od onečišćivača zahtijeva da ishode dozvole koje im daju pravo ispuštati određenu količinu otpadnih voda u rijeku tijekom zadanog vremenskog razdoblja. Prema zemljocentričnom pristupu može se ići na sud u ime rijeke dokazujući da onečišćenje rijeke u smislu narušavanja njezine ekološke funkcije kao izvora slatke vode i kao staništa za druge vrste predstavlja kršenje prava rijeke, uz isključenje da je onečišćenje bilo potrebno kako bi se zaštitilo ljudsko pravo, kao što je pružanje životno važne usluge održavanja ljudi na životu. U najvećem broju slučajeva, rijeke su onečišćene nusproizvodom proizvodnih procesa kojima se dobivaju proizvodi čiji je značaj trivijalan za preživljavanje i dobrobit ljudi. Shodno tome, ova vrsta onečišćenja bi predstavljala kršenje prava rijeke (AlterNet, 2011.). Tako bi zajednice imale punomoć da budu skrbnici lokalnog okoliša i kažu “ne” masovnom crpljenju podzemnih voda (Biggs i Margil, 2011.). Tada bi, tvrdi Barlow, bivša savjetnica UN za vodu, Meksički zaljev mogao tužiti British Petroleum za katastrofalno izlivanje nafte¹, ocean oko nuklearnog reaktora u Japanu bi mogao tužiti svoje vlasnike nuklearnog postrojenja (Deen, 2011.), a Amazonija tvrtku Chevron za dvadesetogodišnje ispuštanje toksičnih materijala u svoju kišnu šumu i rijeke, što je rezultiralo štetom za usjeve, smrću životinja i povećanim obolijevanje od karcinoma u području zone utjecaja.

¹ U Ekvadoru se traži zaštita prava mora kao sastavnog dijela Majke Zemlje primjenom prava Zemlje priznatih u ekvadorskom ustavu iz 2008. godine, a protiv naftne tvrtke BP odgovorne za ekološku katastrofu ogromnih razmjera u Meksičkom zaljevu koja je započela 20.4.2010. Ustav priznaje pravo Prirode na obnavljanje i omogućava građaninu ili grupi građana da podnesu tužbu Ustavnom sudu za kršenje koje se dogodi u drugoj državi, ali koje ima utjecaj na Zemlju u cjelini (WildLaw, 2011.). Tako je devet tužitelja iz pet zemalja dana 26.11.2010. podnijelo tužbu pred ekvadorskim ustavnim sudom. Dana 26.7.2012. ona je prihvaćena pred Visokim radnim sudom u Quito-u koji se utvrdio nadležnim (ejolt, 2012.)

Kako se kriza okoliša produbljuje i ljudi sve više uviđaju da se prava korporacija uvažavaju prvenstveno zbog obogaćivanja malobrojne elite koja je već jako bogata, sve će više ljudi uvidjeti potrebu za zaustavljanjem bizarne gluposti koja prava korporacija stavlja iznad prava stvarnih ljudskih bića i prirode (AlterNet, 2011.).

INSTRUMENTI ZAŠTITE PRAVA ZEMLJE

Godine 1982. je preko 100 država u Općoj skupštini Ujedinjenih naroda donijelo Svjetsku povelju za prirodu (UN, 1982.) koja poziva ljude da se rukovode moralnim kodeksom ponašanja koji ne dovodi u pitanje „cjelovitosti drugih ekosustava ili vrsta s kojima koegzistiraju“. Godine 1989. je donesena Konvencija o domorodačkim i plemenskim narodima (ILO, 1989.) koja priznaje i štiti kolektivna prava plemenskih i domorodačkih naroda, uključujući samoodređenje, duhovna i kulturna prava, te upravljanje utemeljeno na običajnom pravu. Godine 2000. je skupina NVO i saveznika donijela Zemaljsku povelju (ECI, 2000.) koja „nastoji nadahnuti u svim ljudima osjećaj globalne međuovisnosti i podijeljenu odgovornost za dobrobit ljudske obitelji, veće zajedništvo življenja, te buduća pokoljenja.“ Londonska odvjetnica i aktivistica Polly Higgins je u travnju 2010. podnijela Ujedinjenim narodima pravni prijedlog da se široko rasprostranjeno ekološko uništenje - nazvano ‘ekocid’² – doda kao peto kazneno djelo protiv mira (ostala četiri kaznena djela su genocid, ratni zločin, djela agresija i djela protiv čovječnosti) (IPS, 2011.).

Naime, trenutno se na ekološko uništenje gleda kao na nesretnu uzgrednost proizvodnje i utrke za dobiti, dok pravila igre snažno potiču potonju i čine vrlo malo da zaustave počinjenje štete. Uprave se nagrađuje za poštivanje naredbi tržišta (Rivers, 2012.). Predloženo kazneno djelo ekocida je prijeko potrebno sredstvo za oživotvorenje prirodnih Prava Zemlje i budućih generacija, što bi učinilo direktore tvrtki, članove upravnih odbora, vladine ministre i čelnike banaka osobno odgovornima za štete velikih razmjera nad ekosustavima (England, 2012.). Takvo sredstvo može

² Ekocid se definira kao obimno uništenje, šteta ili gubitak ekosustava određenog područja, bilo posredstvom ljudi ili drugačije uzrokovano u mjeri u kojoj je ozbiljno umanjeno mirno uživanje tog područja od strane stanovnika (Higgins, 2012.).

predstavljati glas Prirode prilikom donošenja odluka (The Gaia Foundation, 2012.). Inače za trajanja rata je uništenje okoliša međunarodno kazneno djelo, a u mirnodopsko vrijeme takvo djelo ne postoji. Zakon koji bi učinkovito zaustavio ekstenzivnu štetu i uništenje okoliša u mirnodopsko vrijeme bi ekocid kojega uzrokuje čovjek zauvijek stavio izvan zakona (Higgins, 2012.).

Svjetska narodna konferencija o klimatskim promjenama i pravima Majke Zemlje je 2010. godine u Kočabambi proglasila Univerzalnu deklaraciju o pravima Majke Zemlje (Universal Declaration, 2011.) koja ističe da je Majka Zemlja živo biće i da je jedinstvena, nedjeljiva, samouređujuća zajednica međusobno povezanih bića koja održava, sadržava i obnavlja sva bića (čl.1.). Prirodna prava Majke Zemlje su pravo na život i postojanje, pravo na poštivanje, pravo na odvijanje životno važnih ciklusa i procesa bez remećenja od strane ljudi, pravo na održavanje njezinog identiteta i cjelovitosti kao posebnog, samouređujućeg i međuovisnog bića, pravo na vodu kao izvor života, pravo na čist zrak i pravo na sveukupno zdravlje, pravo da bude nezagađena, neonečišćena i bez toksičnog i radioaktivnog otpada, pravo da njezina genetska struktura ne bude modificirana ili poremećena na način koji prijeti integritetu ili životnom i zdravom funkcioniranju, kao i pravo na puno i trenutno obnavljanje zbog kršenja prava priznatih ovom Deklaracijom, uzrokovano ljudskim aktivnostima. (čl.2.).

Ovime se prirodi daju brojna prava, uključujući pravo na postojanje, pravo na odvijanje životnih procesa bez promjena koje čini čovjek, pravo na vodu i čist zrak, pravo na ravnotežu i pravo da ne bude onečišćena. Pored toga, prava prirode uključuju pravo na genetsko nemijenjanje i na neizlaganje utjecaju megainfrastrukture razvojnih projekata koji djeluju na ravnotežu ekosustava (WildLaw, 2011).

Ekvador je 2008. godine postao prva zemlja na svijetu³ koja je donijela Ustav (Ustav RE, 2008.) kojim se priznaju prava prirode, uključujući pravo na postojanje, opstanak, održavanje i obnavljanje,

³ Prema kazivanju je njemački istraživač Alexander von Humboldt, zadivljen ekvadorskim zemljopisnim obilježjima, florom i faunom početkom 19. stoljeća, gledao na njegove stanovnika kao da su prosjaci koji sjede na vreći zlata. Alexander von Humboldt je tako na određeni način potvrdio nastavak kolonizacije prirode u postkolonijalnom razdoblju (Acosta, 2012.). Ekvador već prekoračuje granice Prirode i sposobnost obnavljanja. njegovo gospodarstvo se temelji na vađenju prirodnih resursa kao što su nafta i minerali, koji se nalaze u krhkom i najbioraznolikijem ekosustavu na svijetu, veličanstvenoj amazonskoj kišnoj šumi. Nakon što su pretrpili učinke najveće naftne katastrofe u kišnoj šumi koju je uzrokovao Chevron-Texaco, Ekvadorci

sve kao posljedica generacijske spoznaje o krhkosti ekosustava koji se uništavaju rudarenjem, bušenjem i drugim radnjama (Biggs i Margil, 2011.). Na opisani način je Ustav kao instrument zapadne civilizacije demokratiziran suštinom indijanske kozmovizije. Svi građani Ekvadora mogu predstavljati prirodu i narušene ekosustave (Greene, 2011.).

Bolivija je 7. prosinca 2010. donijela Zakon o Majci Zemlji (Zakon PDB, 2010.) koji ističe načela usklađenosti, zajedničkog dobra, jamstva za obnavljanje Majke Zemlje, poštivanja i zaštite prava Majke Zemlje, multikulturalizma i protivljenja komercijalizaciji. Majka Zemlja se definira kao živući sustav koji se sastoji od međusobno povezane, međuovisne i komplementarne nedjeljive zajednice svih živućih sustava i živih bića koji dijele zajedničku sudbinu. Što se tiče pravnog statusa Majke Zemlje, za potrebe zaštite njezinih prava, Majka Zemlja dobiva obilježje kolektivnih prava od javnog interesa. Majka Zemlja i sve njene sastavnice, uključujući ljudske zajednice, posjeduju prirodna prava koje predmetni zakon imanentno podrazumijeva. Oživotvorenje prava Majke Zemlje uzima u obzir svojstva i posebnosti svih njezinih različitih sastavnica. Prava utvrđena predmetnim zakonom ne ograničavaju postojanje drugih prava Majke Zemlje. Sljedeća su prava Majke Zemlje: život, raznolikost života, voda, čist zrak, ravnoteža, obnavljanje i život bez onečišćenja. Zakon taksativno navodi obveze države i društvene zadaće, te propisuje ustrojavanje Pravobraniteljstva Majke Zemlje.

Postoje mnogi regionalni instrumenti Prava Zemlje koji su doneseni diljem svijeta (Runko Luttenberger i Luttenberger, 2012.). Kada govorimo o Europi, Mađarska je 2009. imenovala Pravobranitelja za buduće generacije za zagovaranje ustavnog prava ljudi na zdrav okoliš.

Godine 2011. je Peter Roderic, odvjetnik javnog interesa u Velikoj Britaniji predložio nacrt Deklaracije UN o planetarnim granicama koje bi priznale i poštivale zemaljske procese potrebne za

su referendumom prihvatili najekološkiji i najbiocentričniji Ustav na svijetu koji se temelji na tri stupa: Sumak Kawsay (prevedno s jezika Kichwa kao "blagostanje" ili "dobro življenje"), plurinacionalnost i prava prirode (Greene, 2012.). Acosta isto tako navodi da neće biti jednostavno uspostaviti prijelaz na prava Majke Zemlje unatoč ustavnim odredbama (neki propisi koje podržava izvršna vlast proturječe Ustavu), a priznavanje će biti još složenije na globalnom planu. Prava prirode zadiru u povlastice krugova moći koji će učiniti sve kako bi pokušali zaustaviti ovaj proces oslobađanja. Dužnost nam je međutim sagledati civilizaciju drugačiju od one koja beskrajno eksploatira prirodu (Acosta, 2012.)

održavanje cjelokupnog života i promicale odgovornost za zaštitu spomenutih procesa od ozbiljne i nepovratne štete. Deklaracija se oslanja na istraživanje (Rockström i sur., 2009.) u kojem se tvrdi da postoji 9 ključnih procesa zemaljskog sustava koji su povezani sa granicama unutar kojih moramo živjeti kako bi spriječili nepovratnu štetu za naš planet Zemlju u cjelini (The Gaia Foundation, 2012.). Ono što je novo u ovom pristupu je da, umjesto poimanja okoliša, gospodarstva i društva kao tri stupa održivog razvoja, isti pojašnjava da se održivi razvoj može odvijati samo unutar sigurnog radnog prostora kojega određuje biofizičko postojanje ključnih prirodnih pragova (WWF, 2011.).

Sve je veći zamah da UN podrži prava Zemlje, pa je tako 12.11.2009, upućen prijedlog Rezolucije o harmoniji s Majkom Zemljom (UN, 2009.b). Opća Skupština UN je iste godine dan 22.travnja proglasila Danom Majke Zemlje priznavanjem da su Zemlja i njeni ekosustavi naš dom, i uvjereni da je za postizanje ravnoteže između ekonomskih, društvenih i ekoloških potreba sadašnjih i budućih generaciji potrebno promicati harmoniju s prirodom i Zemljom (UN, 2009.a), a 21.12. 2009. Donijela Rezoluciju o harmoniji s prirodom (UN, 2009.c). Postoji razlika između naprijed spomenute predložene i usvojene rezolucije u tome što predložena dodatno spominje i deklaraciju o etičkim načelima i vrijednostima za život u harmoniji s Majkom Zemljom. Stoga je o potrebi priznavanja i štovanja prava Majke Zemlje sačinjena dodatna studija (UN ECOSOC, 2010.). Inače glavni tajnik UN svake godine izdaje izrađuje izvješće o Harmoniji s prirodom. Tako u jednom od njih navodi vitalne veze između ljudi, prirode i duhovnosti. Isto tako se posebno osvrće na problem razvoja medicine u kojoj se tijelo i njegovi sustavi organa opisuju u mehaničkom i funkcionalnom smislu, pa današnja medicina sve više prekida vezu s prošlošću i s prirodom (UN, 2010.).

PRAVA RIJEKA I VODENIH EKOSUSTAVA

Rijeke su „ekološke arterije“ krajolika (Bunn, 2002.). Pablo Solon, bivši bolivijski ambasador u UN se pita zašto trebamo poštovati samo prava ljudskih bića, a ne ona prirode? Zašto osobu koja ubije svojeg susjeda nazivamo kriminalcem, a ne i onoga tko uništi vrstu ili zagadi rijeku? Zašto život ljudskih bića prosuđujemo parametrima koji su različiti od onih koji usmjeravaju život sustava u cjelini ukoliko se svi mi, ali apsolutno svi, oslanjamo na život zemaljskog sustava (Solon, 2012.).

Gandhi je rekao da Zemlja pruža dovoljno da zadovolji potrebe svakog čovjeka, ali ne dovoljno da zadovolji pohlepu svakog čovjeka. Ovo danas više nego ikada vrijedi za svjetsku opskrbu pitkom vodom (Barlow i Karunanathan, 2012.).

Postojeći zakoni pretpostavljaju da vodne tokove treba udešavati za ljudsku ekonomsku korist. Kod toga se marginaliziraju snažne uzajamne veze koje dokazuju moderna znanost i etika. Ali priznavanjem u pravnom sustavu prava vodenih tokova na postojanje, rast i razvoj, bolje ćemo upravljati našim ponašanjem da zaštitimo cjelovitost vodnog toka u korist održivih ljudskih i vodnih zajednica. Na lokalnoj razini je primjerice Pittsburgh, Pensilvanija, donio u studenom 2010. zakon koji propisuje da prirodne zajednice, uključujući, vodne sustava, imaju neotuđiva i temeljna prava na postojanje i razvoj unutar Grada Pittsburgh-a. Stanovnici grada imaju pravnu legitimaciju da provode takva prava u ime prirodnih zajednica i ekosustava. U Kaliforniji, država počinje raditi na promjeni državnog vodnog prava kako bi se rijekama dala zakonita vodna prava (Sheenan, 2012.). Započet je i rad na studiji o potencijalnoj primjeni prava Zemlje i ekološkog upravljanja zajednice na rijeci Temzi (CEG, 2007.).

Dana 30.3.2011. je Provincijski sud u Loja-i, Ekvador, donio sudsku zabranu⁴ protiv Provincijske vlade Loja kako bi se zaustavilo kršenje ustavnih prava rijeke Vilcabamba na postojanje i održavanje njezinih vitalnih ciklusa, strukture, funkcije i razvojnih procesa. To je prvi slučaj Prava prirode prema članku 71. ekvadorskog ustava. Ovaj sudski predmet je odgovor na odlaganje velike količine kamenja i materijala iz iskopa u rijeku Vilcabamba zbog širenje obližnje ceste. Projekt se odvijao tri godine bez studija o njegovom utjecaju na okoliš. Odlaganje materijala je mijenjalo tok rijeke, povećavalo opasnost od razornih poplava i opasno brzih struja, negativno utjecalo na obalno stanovništvo koje koristi riječne resurse i remetilo život biljnog i životinjskog svijeta. Zabranu su zatražila dva građana, pripadnika zajednice. Sud je podupro načelo predostrožnosti, odnosno dok god Vlada ne dokaže da proširenje ceste neće utjecati na prirodu, presumpcija je zaštita prava

⁴ Ustavna zabrana navodi između ostalog da je ista jedini način trenutnog pravnog lijeka za ekološku štetu jer se usredotočuje na neporeciv, elementaran i bitan značaj prirode, da je odgovornost ustavnih sudaca da se priklone trenutnoj zaštiti prava prirode, da se u odnosu na okoliš ne treba postupati samo po izvjesnosti štete, već i po njezinoj vjerojatnosti, te da nije valjan razlog kojega navodi Provincijalna vlada da stanovništvo treba ceste jer ne postoji sukob ustavnih prava stanovništva niti se iste žrtvuje, obzirom da se slučaj ne bavi pitanjem širenja cese, već poštivanja ustavnih prava prirode (Corte Provincial de Justicia de Loja, 2011.).

prirode. Sud je također podupro međugeneracijsko načelo, priznajući značaj prirode za zaštitu interesa sadašnjih i budućih generacija. Od Vlade se traži sudskim putem da razradi plan sanacije i popravi stanje, te javnu ispriku u lokalnim novinama zbog početka izgradnje ceste bez potrebne ekološke dozvole (The Pachamama Alliance, 2011.).

Nešto kasnije je na Galapagosu utemeljen Sud za prirodu, a kazneni zakon u zakonodavnoj proceduri već spominje kaznena djela protiv prirode (Greene, 2012.).

Dana 14.8.2012. je brazilski federalni žalbeni sud donio odluku o obustavi izgradnje velike brane Belo Monte na rijeci Xingu u Amazoniji, dok se ne zatraži mišljenje urođeničkih skupina na koje bi brana mogla utjecati. Radi se o izuzetno važnom i skupom projektu za Brazil. Inženjerska zajednica ovaj projekt smatra upitnim zbog troškova koji premašuju korist (Cabral de Sousa Júnior i Reid, 2010.), najgorim projektom u povijesti gradnje hidrocentrala u Brazilu ili čak u svijetu i sramotnom za struku (Coronado Antunes, 2010.), a neovisna revizija koju je izradilo 40 stručnjaka kaže da bi izgradnja brane uzrokovala ozbiljne posljedice za regiju, njezine stanovnike i ekosustave amazonske kišne šume (International Rivers, 2009.). Sudac je u odluci naveo da ljudska prava i zaštita okoliša ne mogu biti podređeni uskim poslovnim interesima (The Guardian, 2012.). Odluku se smatra povijesnom pobjedom za zemlju i ljude s rijeke (Telegraph, 2012.). Uslijedile su žalbe druge strane.

NOVI PRISTUP ZAŠTITE RIJEKE KRKE

Krške su rijeke osobito karakteristične po zamršenim odnosima podzemnih i nadzemnih dijelova svojega toka, ali upravo ono što im daje posebnu čar istodobno ih čini izuzetno osjetljivima i na najmanje oblike onečišćenja. Kroz krševit teren, naime, onečišćena vode procjeđuje se vrlo brzo i uz minimalnu filtraciju izbija u otvorene vodotoke. Iako naše krške rijeke spadaju u rijeke kraćeg toka, upravo među njima često ćemo izabrati neke od najljepših rijeka Hrvatske (Rijeke Hrvatske, 2012.).

Rijeka Krka je poseban fenomen Dinarskog krša. Prelijevanjem preko Skradinskog buka, najdužeg slapišta Europe koji je zaustavio tok Krke i stvorio veliko Visovačko jezero (Rijeke Hrvatske, 2012.), vode rijeke Krke s visine od 56 m n.m. slapom se obrušavaju na ispod 2 m n.m. Od tog mjesta nizvodno tok Krke je pod izravnim utjecajem mora (Bonacci, Ljubenkov, 2005.).

Krka ima sedam sedrenih slapova⁵ s ukupnim padom od 242 m i po tome je prirodni i krški fenomen (Samokovlija Dragičević, 2007.). Inače vododjelnice između slivova Krke, Zrmanje⁶, Une i Cetine nisu pouzdano određene (Bonacci, Ljubenković, 2005.).

Dakle, Krku kao jedinstven prirodni fenomen, zoološki rezervat i povijesni i arheološki prostor najvećega nacionalnog, ali i svjetskoga značenja (Cambi, 2009.) treba sačuvati u njezinoj izvornoj ljepoti.

Inicijativa za proglašenje rijeke Krke nacionalnim parkom pokrenuta je 1971. ali do proglašenja nacionalnog parka prošlo je još 14 godina. Područje od starohrvatskih utvrda Trošenj i Nečven do Šibenskog mosta, uključujući i tri i pol kilometra toka rijeke Čikole, ukupne površine 142 km², Sabor SR Hrvatske 24. siječnja 1985. proglasio je nacionalnim parkom. Proglašen je radi zaštite i očuvanja geomorfološki, hidroloških i pejzažnih vrijednosti krajobraza, posebice sedrenih slapova koji su njegov temeljni fenomen. Zbog četiriju urbanih mjesta (Skradin, Bilice, Raslina, i Zaton), izgradnje autoceste Zagreb-Split te razvoja turizma i ostalih privrednih djelatnosti na tom području, Sabor Republike Hrvatske Zakonom o izmjenama Zakona o proglašenju Nacionalnog parka Krka 1997. godine revidira granice Parka (NP Krka, 2012.).

Porječje Krke obuhvaća današnju čitavu Šibensko-kninsku i manji dio Splitsko-dalmatinske županije, pa se može reći da je nešto veće od 2894 km², što čini 5,2% teritorija RH. U tom relativno malom prostoru nalaze se dva nacionalna parka (Krka i Kornati), ali i veliki broj spomenika kulture. To mu daje izuzetan značaj kako u pogled društvenih procesa koji se u njemu razvijaju te gospodarenja prostorom, tako i u pogledu očuvanja prirodnih vrijednosti i potencijala. Porječje ima 203 naselja, od kojih su 32 u obalnom pojasu, a 7 na otocima (Bjelajac, 2008.).

⁵ Sedrene barijere su pregradile tokove vode i stvorile predivne slapove i protočna jezera. Na taj su način potpuno prekrojile krajolik. No osim što je preobrazila krajolik, i sama sedra se mijenja. Kad nizvodna barijera brže raste od uzvodne, dolazi jednostavno do podizanja razine vode, poplavljanja uzvodne barijere i od dva jezera nastaje jedno. Na hrvatskim rijekama najljepše slapove stvorila je sedra. Slapovi nemaju samo značajan estetski utjecaj na rijeku. Oni su važni i zbog obogaćivanja vode kisikom zbog njena rasprskavanja. Oko slapova obično sve vrvi životom. Sedrene barijere stvaraju plićine koje obraštaju vrbe, trstika i drugo vodeno bilje. Ovdje svoje skrovište nalaze patke, trstenjaci, čaplje. Sitna riba krije se u pjeni slapa i očekuje hranu, a krupna vrebica sitnu. I čovjek se odavnina primakao slapovima, gradeći na njima mlinice i pile koristeći snagu vode još ne tako davno jedni izvor energije u mnogim zabačenim kutcima Hrvatske (Rijeka Hrvatske, 2012.).

⁶ Nedovoljno je ispitana veza voda Zrmanje i Krke, ali se zna da ona postoji (Goreta, 2011.)

Krka je povijesno bila važna trgovačka ruta koja je znatno olakšavala komunikaciju između bosanskog zaleđa i šibensko-skradinskih lučkih potencijala. Takva strateška prednost Pokrčja, dodatno potencirana i kasnijim nalazištima ugljena, posredno je utjecala i na činjenicu najintenzivnije izgradnje cestovnih prometnica u Dalmaciji upravo u arealu rijeke Krke (Markovina, 2010.).

Kako navodi Šimunović, jedan geografski element može imati snagu za tvorbu regionalizacije. Premda rijeka Krka dijeli srednje-dalmatinsku regiju na dva dijela koja su geografski različita, s različitim nacionalnim i vjerskim skupinama stanovnika, s različitim osobitostima gornjačkog i priobalnog podneblja, ona je u cijelom povijesnom toku bila okosnica tog područja i faktor njegove homogenizacije i regionalne održivosti. Rijeka je bila spojnica i vezivno tkivo do danas održane regije. Mnogi su znanstvenici proučavali rijeku Krku s geografskog, antropogeografskog, biološkog, prirodnoznanstvenog, hidrološkog, turističkog gledišta i mnogih drugih gledišta i nitko nije mogao mimoći fenomene ne samo kao izrazito znanstvene, već i kao fenomene ljepote koja se doživljava i koja oplemenjuje ljude i uči kako se priroda štiti (Šimunović, 2010.).

Rijeka Krka, upravo zbog toga svog prometnog i turističkog značaja, odnosno zemljopisnog položaja, je izložena različitim opasnostima za njezin ekosustav. Tako lokalna ekološka udruga upozorava na probleme kao što je uništavanje eksplozivnih sredstava na kraškim područjima i u zoni koju je grad Knin proglasio zonom sanitarne zaštite bez izrađene studije utjecaja na okoliš⁷ (Ekološka udruga Krka, 2008.a), radovi Hrvatskih voda na rijeci gdje su dijelovi uz Krku na kojima su izvršeni radovi ostali zapušteni i zarasli, ogoljeni, pa se postavlja pitanje postoji li bolje rješenje (Ekološka udruga Krka, 2009.b), te izgradnja tvornice za zbrinjavanje medicinskog otpada na lokaciji koja se nalazi svega nekoliko stotina metara od izvora rijeke Krke (Ekološka udruga Krka, 2009.a). Potom se bilježe onečišćenja tekućim gorivom (Eko oglasnik, 2010.), te se postavlja pitanje

⁷ Nalazi Državne vodopravne inspekcije kažu da uz tektonske poremećaje koji mogu biti izazvani eksplozijama i time ugroziti tokove podzemni voda u kraškom vodonosniku, otjecanjem oborinskih voda, koje ispiru istaložene čestice prašine i dima i metalnih komadića na tlu, ovo zagađenje može dospjeti u podzemlje i time onečistiti i ugroziti podzemne vode. Kraški vodonosnik je posebno osjetljiv na onečišćenja i poremećaje vodnog režima izazvanog tektonskim poremećajim (Ekološka udruga Krka, 2008.b).

mogućih posljedica nesretnih slučajeva na infrastrukturi, kao što je bila nedavna eksplozija zbog gradnje plinovoda koji premošćuje rijeku (Jutarnji list, 2012.), itd.

Glavni ekološki problemi uočeni u samom nacionalnom parku su, pored onečišćenja, turizam i rekreacija, odvodnja, ugrožene vrste, poplave, neracionalno gospodarenje vodnim resursima, neodržive ljudske aktivnosti, te uništavanje okoliša neprimjerenom izgradnjom (PAP, 2012.).

Rezultati procjene ekološkog stanja površinskih kopnenih voda pokazali su da u slivu rijeke Krke uopće nema vodnih cjelina s vrlo dobrim ekološkim stanjem voda. Prema Okvirnoj direktivi o vodama, za „moguće rizične“ vodne cjeline utvrđeno je šest. To su tri cjeline koje se nalaze na ušću rijeke Krke (južni dio Šibenskog zaljeva, sjeverni dio Šibenskog zaljeva i Prokljansko jezero), gdje postoji opasnost od eutrofikacije (eutrofikacija je proces obogaćivanja vode prehranbenim sadržajima što utječe na veći rast vodenih biljaka, a prost vodenih biljaka povećava organske tvari koje se razlažu i troše raspoloživi kisik te utječu na razvoj drugih vodenih organizama), a tri se vodne cjeline nalaze unutar Nacionalnog parka Krka (Krka nizvodno od Skradinskog buka, Visovačko jezero i kanjon Krke) iako se tu zbog očuvanja prirodnih vrijednosti zahtijeva visoka kakvoća vode (Samokovlija Dragičević, 2007.).

Potrebno je naglasiti da je praćenje zdravlja rijeke napredovalo od tradicionalne ovisnosti o kemijskim i fizičkim indikatorima (Bunn, 2002.).

Na temelju provedenog istraživanja o utjecaju turizma na održivi razvoj funkcionalne regije potvrđena je hipoteza o nepovoljnom utjecaju turističkog prometa na okoliš Parka, što se očituje u prekomjernoj opterećenosti pojedinih njegovih užih zona (Skradinski buk, Visovac), neprikladnim rekreacijskim aktivnostima u području temeljnog fenomena (Skradinski buk), akutnom problemu zbrinjavanja otpadnih voda (Knin, Drniš), odnosno odlaganju otpada na području cijele funkcionalne regije Parka, ali i njegova šireg okruženja (Radeljak i Pejnović, 2008.).

Regulacija Krke i zaštita polja oko njezina toka nisu do kraja riješene ni do današnjih dana. Zbog izrazite kompleksnosti hidrografskih odnosa koja proizlazi iz podzemne povezanosti krških rijeka, problem poplava nije posve riješen. Zahvati koji bi imali snažniji utjecaj na ujednačavanje vodostaja pritoka gornje Krke te trajnu zaštitu plodnih polja, značili bi grubo i nepovratno zadiranje u vodno-

biološku ravnotežu rijeke Krke čija bi izvorna ambijentalnost prirodnog pejzaža, kao i njezina iznimna bioraznolikost bili nepovratno oštećeni. Tako je čovjek u svojoj borbi za životni prostor ipak ustupio mjesto zaštiti neponovljive ljepote prirode. Barem za sada (Slukan-Altić, 2009.).

Konačno, u provođenju planiranog održivog porječja Krke stanovnicima bi trebalo približiti sliku stvarnog stanja okoliša i njegovih potencijalnih problema. To je važno zbog brige i očuvanja postojećeg prirodnog kapitala, a posebice zbog održavanja prirodne ravnoteže ekosustava (Pilić i sur., 2012.).

ZAKLJUČAK

U domaćem institucionalnom okviru očuvanje prirode i čovjekova okoliša navodi se kao ustavna kategorija, te je potrebno u propise središnje vlasti, a posebno lokalnih zajednica ugraditi pojedine dosege novog pristupa zaštiti prirode na osnovi najbolje prakse zemljocentričnog sustava.

Za zaštitu vlastitih neprocjenjivih nacionalnih prirodnih bogatstava i ekosustava, u Hrvatskoj bi pravnu legitimaciju javnosti da započne sudski postupak u javnom interesu trebalo široko tumačiti na način da se uključi priroda i postupanje u ime prirode. Na opisani način bi i Krka i Pokrčje dobili primjerenu zaštitu.

Autori ističu da su u mnogim državama lokalne zajednice bile izrazito proaktivne u oživotvorenju zemljocentričnog pristupa, te predlažu i pravobraniteljstvo za zaštitu prirode, kao specijalizirano neovisno tijelo za postupke zaštite okoliša i pripomoć građanima u vođenju postupaka. Pravobraniteljstvo treba imati ovlasti kao i državno odvjetništvo, te biti ustrojeno na način da djeluje i na lokalnoj razini. U međudjelovanju s lokalnim vlastima bi tako prirodne ljepote i neprocjenjiv prirodni kapital ove zemlje bio očuvan, a gospodarski razvoj usklađen s interesima ekosustava, riječnih slivova i, slijedom toga, ljudske zajednice.

BIBLIOGRAFIJA

1. Acosta, Alberto (2012.): Ecuador's Challenge: Rights of Mother Earth or the Continued Colonization of Nature, u: *Rights of Nature: Planting Real Seeds of Change*, San Francisco: Global Exchange.
2. AlterNet (2011.): How We Can Change Our Law to Protect the Rights of Nature - interview with Cormac Cullinan by Brianne Goodspeed, URL: www.alternet.org (26.4.2011.).
3. Barlow, Maude. (2011.): Nature: A Living Ecosystem From Which All Life Springs, *The Rights of Nature*, Council of Canadians, Fundación Pachamama, and Global Exchange.

4. Barlow, Maude; Karunanathan, Meera (2012.): The Global Water Crisis Demands a Paradigm Shift, u: *Rights of Nature: Planting Real Seeds of Change*, San Francisco: Global Exchange.
5. Berry, Thomas (2006.): *Evening Thoughts: Reflecting on Earth as Sacred Community*: Sierra Club with The University of California Press
6. Biggs, Shannon; Margil, Mari (2011.): A New Paradigm for Nature: Turning our Values into Law, *The Rights of Nature*, Council of Canadians, Fundación Pachamama, and Global Exchange.
7. Bjelajac, Slobodan (2008.): Naselja i kretanje stanovništva u porječju Krke, *Titius* 1(1):227-257.
8. Bonacci, Ognjen, Ljubenkovic, Igor (2005.): Nove spoznaje o hidrologiji rijeke Krke, *Hrvatske vode* 13(52):265-281
9. Bunn, Stuart E. (2002.): Healthy river ecosystems: vision or reality?: Profesional lecture presented at Griffith University, URL: www.griffith.edu.au (16.08.2012.).
10. Cabral de Sousa Júnior, Wilson; Reid, John (2010.): Uncertainties in Amazon Hydropower Development: Risk Scenarios and Environmental Issues around the Belo Monte Dam, *Water Alternatives* 3(2):249-268.
11. Cambi, Nenad (2009.): Povijesnost i suvremenost znanstvenog promišljanja porječja Krke, *Titius* 2(2):325-327.
12. Community Environmental Governance (CEG) (2007.): Scoping Earth Jurisprudence on the River Thanmes Basin, *CEG News* 8:10-11
13. Coronado Antunes, Walter (2010.): Crítica ao Aproveitamento Hidroelétrico Belo Monte, *Jornal do Instituto de Engenharia* 59:8-9.
14. Corte Provincial de Justicia de Loja (2011.): Juicio No: 11121-2011-0010 (30.03.2011.).
15. Cullinan, Cormac (2008.): If Nature Had Rights, Orion Magazine Jan/Feb, URL: www.orionmagazine.org (16.08.2012.).
16. Deen, Thalif (2011.): (Global Campaign to Bestow Legal Rights on Mother Earth:Chelsea Green, URL: www.chelseagreen.com (04.06.2011.).
17. Earth Charter Initiative (ECI) (2000.): The Earth Charter, URL: www.earthcharterinaction.org
18. Eko oglasnik (2010.): Onečišćenje rijeke Krke u Kninu, URL: www.eko-oglasnik (23.07.2012.).
19. Ekološka udruga Krka Knin (2008.): Dosta nam je mina za vodu smo iz špina, URL: www.eu-krka-knin.hr (16.06.2008.).
20. Ekološka udruga Krka Knin (2008.): Stop eksplozijama na crvenoj zemlji, URL: www.eu-krka-knin.hr (23.07.2008.).
21. Ekološka udruga Krka Knin (2009.): Medicinski otpad – ne u Knin, URL: www.eu-krka-knin.hr (24.02.2009.).
22. Ekološka udruga Krka Knin (2009.): Predložimo rješenje – Radovi na rijeci Krki, URL: www.eu-krka-knin.hr (19.09.2009.).
23. England, Phil (2012.): Rio+20 Earth Summit – time to change the narrative: New Internationalist Blogs, URL: www.newint.org (14.03.2012.).
24. Environmental Justice Organisations, Liabilities and Trade (ejolt) (2012.): BP summoned to answer for assault on Mother Earth for Gulf of Mexico spill, URL: www.ejolt.org (02.08.2012.).
25. Goretta, Gordana (2011.): Vodni režim rijeke Krke – Skradinski buk 2010. Godine, *Buk – Glasnik Javne ustanove „Nacionalni park Krka“* II(3):6-9.
26. Greene, Natalia (2011.): Rights of Nature, URL: www.derechosdelanaturaleza.org (10.12.2011.).
27. Greene, Natalia (2012.): Rights of Nature: An Update on Ecuador, u: *Rights of Nature: Planting Real Seeds of Change*, San Francisco: Global Exchange.
28. Higgins, Polly (2012.): *Earth is our business*, London: Shephard-Walwyn (Publishers) Ltd.

29. International Labour Organization (ILO) (1989.): Indigenous and Tribal Peoples Convention No. 169 (27.06.1989.).
30. International Rivers (2009.): Independent Review Highlights the True Costs of Belo Monte Dam, URL: www.internationalrivers.org (12.10.2009.)
31. IPS (2011.): ICC Urged to Accept „Ecocide“ as an International Crime, URL: www.ipsnews.net (15.06.2011.).
32. Jutarnji list (2012.): Zataškana velika eksplozija na Dalmatini, URL: www.jutarnji.hr (02.08.2012.).
33. Markovina, Dragan (2010.): Gospodarski potencijali Pokrečja u svjetlu protoindustrijalizacijskih kretanja (na prijelazu 18. 8 19. Stoljeća), *Titius* 3(3):109-122.
34. Nacionalni park Krka (2012.): Zaštita rijeke Krke i granica Nacionalnog parka Krka, URL: www.npkrka.hr (16.08.2012.).
35. Pilić, Šime; Buzov, Ivanka; Bandalović, Gorana (2012.): Ruralni krajolik i očuvanost prirodnog okoliša: Mišljenja i stavovi ispitanika u porječju Krke, *Sociologija* LIV(1):169-184.
36. Pontin, Ben (2007.): Wild law: sustainable development and beyond?, *Environmental Law & Management* 19:59-62.
37. Priority Actions Programme (PAP) (1999.): Med project inventory, URL: www.pap-medclearinghouse.org (21.8.2012.).
38. Radeljak, Petra; Pejnović, Dane (2008.): Utjecaj turizma na održivi razvoj funkcionalne regije Nacionalnog parka Krka, *Titius* 1(1):329-361.
39. Rijeke Hrvatske (2012.), URL: www.crorivers.com (15.07.2012.)
40. Rivers, Liz (2012.): Shareholder return – a „Nuremburg defence“?: Institute for Democracy & Conflict Resolution, URL: www.idcr.org.uk (24.04.2012.).
41. Rockström et al. (2009.): Planetary Boundaries: Exploring the Safe Operating Space for Humanity, *Ecology and Society* 24(2), Art. 32
42. Runko Luttenberger, Lidija i Luttenberger, Axel (2012.): Zemljocentrični pristup zaštiti okoliša, u: *Pomorstvo* 26(1):27-44.
43. Samokovlija Dragičević, Jadranka (2007.): Plan upravljanja slivom rijeke Krke, *Gradevinar* 59(2007)7: 645-651.
44. Sheenan, Linda (2012.): Water in the Green Economy: „Legal Rights for Waterways“, u: *Rights of Nature: Planting Real Seeds of Change*, San Francisco: Global Exchange.
45. Slukan-Altić, Mirela (2009.): Povijest regulacije rijeke Krke i njezini ekohistorijski aspekti, *Titius* 2(2):73-85.
46. Solón, Pablo (2012.): At the Crossroads Between Green Economy and Rights of Nature, u: *Rights of Nature: Planting Real Seeds of Change*, San Francisco: Global Exchange.
47. Šimunović, Ivo (2010.): Povijesno i aktualno značenje Krke u regionalnom okupljanju i razvoju, *Titius* 3(3):51-62.
48. Telegraph (2012.): Brazilian court halts works on world's third-largest dam, URL: www.telegraph.co.uk (15.08.2012.).
49. The Gaia Foundation (2012.): Earth Law, URL: www.gaiafoundation.org (16.08.2012.).
50. The Guardian (2012.): Belo Monte dam construction halted by Brazilian Court, URL: www.guardian.co.uk (16.08.2012.).
51. The Pachamama Alliance (2011.): First Successful Case Enforcing Rights of Nature in Ecuador, URL: www.pachamama.org (29.11.2011.).
52. United Nations Economic and Social Council (ECOSOC) (2010.): Study on the need to recognize and respect the rights of Mother Earth E/C.19/2010/4.
53. United Nations (1982.): A/RES/37/7. World Charter for Nature, 28.10.1982.
54. United Nations (2009.): Resolution 63/278. International Mother Earth Day (22.04.2009.).

55. United Nations (2009.): Draft Resolution A/C.2/64/L.24 Harmony with Mother Earth (11.11.2009.).
56. United Nations (2009.): Resolution 64/196. Harmony with Nature (21.12.2009.).
57. United Nations (2010.): Harmony with Nature: Report of the Secretary-General A/65/314.
58. Universal Declaration of the Rights of Mother Earth (2011.), u: *The Rights of Nature*: Council of Canadians, Fundación Pachamama, and Global Exchange Exchange.
59. Ustav Republike Ekvador (2008): Official Register, 20.10.2008, URL:www.mmrree.gob.ec (15.10.2011.)
60. WildLaw (2011.): Rights of Nature developments across the world, URL: www.wildlaw.uk (15.10.2011.)
61. World Wildlife Fund (WWF) (2011.): Draft Declaration on Planetary Boundaries, URL: www.wwf.org.uk (26.10.2011.).
62. Zakon o pravima Majke Zemlje (2010.): Zakonodavna skupština Plurinacionalne Države Bolivije, URL: makanaka.wordpress.com/2011/06/06/the-law-of-mother-earth-by-bolivia/ (20.12.2011.).

ZEMLJOCENTRIČNI PRISTUP ZAŠTITI RIJEKE KRKE

Dr sc. Lidija Runko Luttenberger, Komunalac d.o.o. Opatija

Dr. sc. Ivana Gudelj, Hipalab d.o.o. Zagreb

SAŽETAK

Svrha rada je osmisliti zaštitu rijeke Krke i njenih ekosustava primjenom zemljocentričnog pristupa zaštite okoliša. U radu se daje prikaz razvoja zemljocentričnog pristupa, instrumenti zaštite prava Zemlje u svijetu, s posebnim osvrtom na prava rijeka i vodenih ekosustava, te se opisuju posebnosti i značaj rijeke Krke, kao i opasnosti koje joj prijete. U domaćem institucionalnom okviru očuvanje prirode i čovjekova okoliša navodi se kao ustavna kategorija, te je potrebno u propise središnje vlasti, a posebno lokalnih zajednica ugraditi pojedine dosege novog pristupa zaštiti prirode na osnovi najbolje prakse zemljocentričnog sustava. S ciljem zaštite velikih vlastitih prirodnih bogatstava i ekosustava, u Hrvatskoj pravnu legitimaciju javnosti da započne sudski postupak u javnom interesu treba široko tumačiti na način da se uključi priroda i postupanje u ime prirode, pa bi tako Krka i Pokrčje dobili primjerenu zaštitu. Autori ističu da su u mnogim državama lokalne zajednice bile izrazito proaktivne u oživotvorenju zemljocentričnog pristupa, te predlažu i pravobraniteljstvo za zaštitu prirode, kao specijalizirano neovisno tijelo za postupke zaštite okoliša i pripomoć građanima u pokretanju i vođenju postupaka. Pravobraniteljstvo treba imati ovlasti kao i državno odvjetništvo, te biti ustrojeno na način da djeluje i na lokalnoj razini. U međudjelovanju s lokalnim vlastima bi tako prirodne ljepote i neprocjenjiv prirodni kapital ove zemlje bio očuvan, a gospodarski razvoj usklađen s interesima ekosustava, riječnih slivova i, slijedom toga, ljudske zajednice.

KLJUČNE RIJEČI

zemljocentrični pristup, zaštita okoliša, Krka, prava Majke Zemlje, pravobraniteljstvo

EARTH-CENTRIC APPROACH IN PROTECTING KRKA RIVER

SUMMARY

Scope of this paper is to conceive the protection of Krka River and its ecosystems by implementing the Earth-centric approach in environmental protection. The paper provides an overview of the development of Earth-centric approach, Earth rights instruments worldwide with particular reference to river rights and rights of water ecosystems, as well as the description of specific features and the significance of Krka River, pointing out the threats thereto. National institutional framework refers to nature conservation and the protection of human environment as a constitutional category, and therefore it is necessary to incorporate into state, and particularly local legislation, certain achievements of the new approach to nature protection, based on the best practice of the Earth-centric system. For protecting own invaluable natural resources and ecosystems, Croatia should interpret extensively the legal standing for starting judicial proceedings in public interest so as to include nature and acting on behalf of nature. Krka and Krka River Basin would thus acquire appropriate protection. The authors point out that local communities in many countries have played an exceptionally active role in implementing the Earth-centric approach, and propose the establishing of Ombudsman's office for nature protection, as a specialized independent body for nature protection procedures and assistance to citizens in instituting and conducting the proceedings. Ombudsman's office should have the powers comparable to state attorney's office, and be organized in a manner that it may also act at the local level. In its interaction with local authorities, natural beauties and priceless natural assets of this country would be preserved, and economic development harmonized with interests of the ecosystems, watersheds and, consequently, those of the human community.

KEY WORDS

Earth-centric approach, environmental protection, Krka, rights of Mother Earth, ombudsman